

BIBLIOTECA UNIVERSAL EMPÚRIES

Albert Bastardas i Boada (ed.)

Diversitats

Llengües, espècies i ecologies

© per l'edició i el prefaci: Albert Bastardas i Boada, 2004.
© pels articles: Albert Bastardas i Boada, Claudi Esteve i Fabregat
M. Carme Junyent i Figueras, Joan A. Argenter Giralt,
Jaume Terradas i Serra i Josep M. Terricabras Nogueras, 2004.

Primera edició: juliol del 2004.

© d'aquesta edició: Grup Editorial 62, s. l. u.,
Editorial Empúries
Peu de la Creu, 4 - 08001 Barcelona.
www.empuries.com
correu@empuries.com

Fotocomposició: Víctor Igual, s. l.,
Còrsega, 237, baixos - 08036 Barcelona.
Imprès a Novagràfic, s. l., Vivaldi 5
08110 - Montcada i Reixac.

Dipòsit legal: B. 34.029-2004.
ISBN: 84-9787-040-9.

*Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita
dels titulars del copyright, sota les sancions establertes
per la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra
per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia
i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars
mitjançant lloguer o préstec públics.*

Índex

Prefaci de l'editor 7

I. PERSPECTIVES TEÒRIQUES

Albert Bastardas i Boada

Diversitat biològica i diversitat lingüística: algunes pis-
tes transdisciplinàries per a una socioecologia de les
llengües 13

Claudi Esteve i Fabregat

Formes de la diversitat en la cultura: l'argument de la
diferenciació 54

M. Carme Junyent i Figueras

Lingüística genètica 133

II. PERSPECTIVES ÈTIQUES I POLÍTIQUES

Joan A. Argenter

De la destrucció de la diversitat lingüística i d'algunes
raons per evitar-la 157

Diversitat biològica i diversitat lingüística:
algunes pistes transdisciplinàries
per a una socioecologia de les llengües

Albert Bastardas i Bouda

Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació (CUSC)
i Departament de Lingüística General, Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

1.1. *Una alerta prèvia*

Les vicissituds històriques han volgut que en aquest canvi de segle la humanitat pugui plantejar-se la qüestió de la conservació de les diversitats biològica i lingüística de manera conjunta. La consciència de l'extinció de les espècies animals i vegetals cada vegada està més estesa i, tot i que més endarrerida i més mal entesa, va creixent també la de la desaparició de multitud de varietats lingüístiques que la nostra espècie ha anat creant al llarg de la seva existència evolutiva (Mühlhäusler, 1995 i Junyent, 1997). La temptació, doncs, d'integrar conceptualment aquests dos grans fenòmens és alta, atesa la seva simultaneïtat i les coincidències processuals aparents. Sobretot ho és la de trasplantar al camp lingüístic les categories i les idees provinents del camp biològic, vist l'estadi més avançat en què es troben en aquest darrer tant la teorització del fenomen com l'organització dels moviments socials conservacionistes i les estratègies d'intervenció.

Tot i ser, en principi, partidari de la transdisciplinarietat i del mutu assaonament entre els diversos camps del co-

neixement, crec, però, que tampoc no es pot procedir de manera ràpida i acrítica en la transferència de les idees i els conceptes. Hem d'anar amb compte, especialment, de no tornar a caure en una reificació biologicista dels fets lingüístics, ja produïda en etapes anteriors de la lingüística. Cal, doncs, explorar la immensa riquesa del suggeriment conceptual interdisciplinari, però sense caure en un mimetisme automàtic i cec que, en lloc d'ajudar-nos a descriure i entendre més acuradament els fenòmens que ens interessen, ens podria dur a la construcció de paisatges teòrics internament coherents però, en canvi, no del tot adequats a l'ontologia dels fets que estiguem examinant. Com digué el físic David Bohm, «una teoria és, en primer lloc, una manera de *formar-se una idea*, és a dir, una manera de mirar el món, i no una forma de *coneixement* d'allò que és el món». Cal, per tant, estar sempre a l'aguait respecte a allò que són bàsicament representacions construïdes de la realitat i que fàcilment podem prendre per la realitat mateixa. En qualsevol camp s'imposa una alerta conceptual aguda que eviti posteriors errors i problemes, oimés en terrenys fortament sensibles per als éssers humans.

1.2. Diferències i coincidències dels objectes

Un dels primers aspectes que cal aclarir és el caràcter distint dels objectes que ens preocupen. D'una banda, tenim organismes pertanyents al pla de la «natura» —les espècies biològiques—, mentre que, de l'altra, el que hi ha són codis i comportaments sociocomunicatius regulars dels éssers humans —les varietats lingüístiques—, adscribibles, per tant, a l'àmbit de la «cultura». Per més que vulguem aplicar a aquests dos tipus d'objectes una aproxi-

mació teòrica sistèmica i puguem trobar determinades similituds en l'organització interna i en la relació amb els seus contextos d'existència, encara ens resta, de manera clara, la important diferència que hi ha entre les característiques i propietats d'uns sistemes biològics i les d'uns sistemes de comportament comunicatiu d'una determinada espècie evolucionada. En un cantó tenim organització genètica i desenvolupament biològic, i, en l'altre, cognició cerebral i comportaments interpersonals i socials, com a emergències precisament de les experiències vitals dels fenòmens genètic i biològic. Tot i ser, doncs, objectes «integrats» en els mateixos organismes i en les interaccions d'aquests, corresponen, però, a plans distints i necessiten, probablement, diferents representacions teòriques que donin compte adequadament de les seves peculiaritats.

Mentre que la diversitat biològica ha estat produïda per la complexitat de l'atzar evolutiu de les combinacions genètiques en els seus marcs ecosistèmics, la diversitat lingüística correspon fonamentalment a les vicissituds sociocognitives i vitals d'una espècie biològica determinada, amb un equipament cerebral pel que sembla més potent que el de la resta. Certament, no només uns i altres elements són constitutivament ben distints, sinó que les condicions d'existència de cadascun d'ells són igualment ben diferents. Si els objectes biològics són controlats fonamentalment per l'atzar genètic i el medi biosfèric, els objectes lingüístics ho són, a més a més, per les experiències socioculturals dels individus que en són portadors, la qual cosa diferenciarà fortament els aspectes reproductius d'uns i altres. Així, en la seva continuïtat històrica, els organismes seran afectats pels seus entorns naturals, mentre que els sistemes lingüístics ho seran, també, per les condicions socio-

econòmiques i politicoculturals dels individus humans, que podran decidir personalment sobre la transmissió lingüística respecte dels seus successors. Igualment, el canvi en les llengües podrà ser més ràpid que el canvi genètic atesa la superior flexibilitat de la reproducció cultural. Com que les varietats lingüístiques són producte dels mecanismes socials dels éssers humans, sempre estaran potencialment constrenyides a les decisions —conscients o inconscients— d'aquests, en el marc de la seva autonomia personal, mentre que les espècies biològiques no humanes estaran, en general, molt més sotmeses a la programació instintiva. Mentre que la dificultat de reproduir la diversitat biològica és un afer en què els seus propis protagonistes —les distintes espècies— hi tenen poc a dir, controlats com estan per les condicions contextuals, en la reproducció i preservació de la diversitat lingüística els protagonistes fonamentals són els mateixos éssers humans. Dotats de consciència i d'emocions, s'han d'enfrontar als canvis contextuals socioculturals, i han de prendre les decisions que, en darrer terme, afectaran la continuïtat o no de la diversitat lingüística construïda al llarg de l'existència de la humanitat.

Malgrat aquestes diferències importants entre els objectes naturals i culturals, això no vol pas dir necessàriament que no puguem trobar interfícies de connexió entre els dos camps teòrics i suggeriments o adaptacions conceptuals útils per a la comprensió més adequada dels fets del pla lingüístic i comunicatiu, a part de tenir també present la necessària coherència de l'edifici científic global entre les diferents dimensions de la realitat. De fet, com més coneixem l'experiència de la conceptualització teòrica i els plantejaments de la recerca en el camp biològic, més interessant ens sembla la seva aportació i més suggeridores són moltes de les seves aproximacions per a la comprensió

de molts dels fenòmens lingüístics, en especial pel que fa als derivats del contacte entre grups humans distints i a les relacions ecològiques que les llengües sostenen amb els seus contextos socioculturals.

Així doncs, exposem a continuació els resultats inicials d'un exercici de lectura «lingüística» d'algunes aportacions de l'estudi de la diversitat biològica. Tenint present sempre la diferenciació dels objectes, hem intentat, això no obstant, extreure analogies teòriques i conceptuals que poguessin enriquir la construcció d'una socioecologia o una linguoecologia. És, evidentment, un treball provisional, exploratori i d'incitació al debat més que no pas una feina acabada i amb certesa total. És una invitació a pensar, imaginar i crear.

2. LA CONCEPTUALITZACIÓ EN GENERAL

Conèixer i examinar l'aventura conceptual de l'ecologia biològica probablement ha de ser útil per construir una ecologia sociocultural, no només perquè els protagonistes centrals d'aquesta altra part —sovint més intangible— de la realitat són també organismes biològics ells mateixos, sinó també perquè, sempre anant amb compte, molts conceptes i idees que s'han format i/o estès en l'estudi de la vida de la biosfera són enormement suggeridors d'analogies conceptuals i de perspectives creatives per a la comprensió dels fenòmens relacionats amb la vida dels aspectes lingüístics de les societats d'éssers humans.

Ja el concepte mateix d'ecologia, que tant ha fet per avançar en la comprensió de l'existència, canvi o extinció de les espècies biològiques, pot resultar encertat i innovador en el camp lingüístic i, en general, sociocultural. Pas-

sar d'estudiar els objectes i els esdeveniments lingüístics com si existissin en el buit i aïlladament d'altres fets i fenòmens a veure'ls com a entitats interrelacionades multidimensionalment amb el seu context d'existència ja és una passa endavant molt important. Imaginar, doncs, una *ecologia lingüística* que traslladi analògicament «l'estudi de les relacions entre els organismes i el seu medi» (Brown, 1995) al pla del comportament lingüístic dels humans i pugui donar lloc a l'estudi de les relacions entre les varietats lingüístiques i els seus entorns geodemociopolítics pot ser ben interessant i il·luminador per a una lingüística encara massa centrada en el codi.

L'enfocament ecològic posarà l'accent en el tot per damunt de les parts, i ens farà prendre consciència clara de la interrelació dels fenòmens de la realitat i de la centralitat d'aquestes interdependències a l'interior de l'ecosistema per damunt dels mateixos organismes, ja que en la visió sistèmica —que fonamenta la perspectiva ecològica— els objectes són prioritàriament xarxes de relacions immerses en xarxes més grans (Capra, 1998).

Tant des de l'òptica de la sociolingüística estricta com de la lingüística general, la metàfora ecològica és il·luminadora. D'una banda, ens permet comprendre molt millor les vicissituds existencials dels sistemes humans de comunicació, i, de l'altra, ens permet integrar-los holísticament en la vida social, que contribueixen a alimentar i fer possible (Bastardas, 1996 i 1999).

A més, la conceptualització dinàmica dels ecosistemes recupera per als fenòmens lingüístics la dimensió temporal, oblidada sovint pels enfocaments majoritaris del segle xx. «Els ecosistemes poden ser vistos molt més clarament si els concebem com a seqüències d'esdeveniments i no pas com a coses en un lloc. [...] Els ecosistemes són

entitats processualment i es veuen molt més fàcilment ordiats temporalment que espacialment» (Allen & H., 1992). Així doncs, més que «objectes» hi ha esdeveniments i processos, la qual cosa interroga les ciències socials i culturals sobre la tendència prevalent encara de tractar estàticament i mecànicament allò que existeix com a significació/acció/motivació en els éssers humans en societat. La perspectiva dinàmica i ecosistèmica ens crida, per tant, a veure la realitat més com a procés que no pas com a «estructura».

Des d'un enfocament ecològic, l'evolució és sempre *coevolució*, ja que tots els organismes evolucionen en interdependència amb els altres organismes del seu entorn. També, les llengües humanes i els comportaments verbals coevolucionen juntament amb els esdeveniments demogràfics, socioeconòmics, polítics, tecnològics, etc., del seu entorn. Les llengües poden intervenir en la configuració dels esdeveniments que afecten altres fenòmens de la realitat, i aquests poden intervenir en l'organització de les llengües. Per exemple, la configuració política d'un estat es pot veure afectada per la distribució dels grups lingüístics que el formen, i, alhora, les decisions polítiques d'aquest estat podran afectar enormement l'existència d'aquests grups lingüístics.

Altres conceptes provinents de la perspectiva ecològica també ens ofereixen aclariments conceptuals útils que podem adoptar per a la comprensió dels fenòmens sociolingüístics. Per exemple, trobo interessant la diferenciació entre *població* i *comunitat*. Mentre que el primer terme designa una espècie determinada, el segon es refereix al conjunt d'espècies que conviuen juntes en un hàbitat particular. Més concretament, «la diferència entre una comunitat i una simple col·lecció d'organismes és l'acomodació que cada espècie distinta fa respecte de les altres. La comunitat

no és la presència d'un conjunt particular d'organismes, és la diferència en els organismes causada pel fet que s'espera que els altres membres de la comunitat hi siguin també presents. [...] Una comunitat en un moment donat és l'assumpció corporal de processos previs d'acomodació, com per exemple el desplaçament d'un caràcter allí on una espècie ha estat seleccionada per tal d'evitar la confrontació directa amb una altra» (Allen & H., 1992). Traslladats aquests termes al camp lingüístic, *població* podria utilitzar-se per designar un determinat grup de llengua primera (L1), mentre que *comunitat* es referiria a aquelles societats formades per distints grups de llengua primera, amb algun grau d'interinfluència i mútua adaptació. En el cas català, per exemple, podríem tenir poblacions de L1 catalana, o castellana, o bilingües familiars, o tamazigh, etc. En la dimensió de *comunitat*, tots aquests grups poden adaptar-se a la presència dels altres i iniciar evolucions que mai no s'haurien produït sense la presència de l'altre grup. A la Catalunya contemporània, des d'aspiracions fonètiques en català o obertura excessiva de les vocals en castellà, fins a fenòmens de bilingüïtzació per contacte o de substitució intergeneracional de L1 en el si d'una població determinada, són fenòmens que ha de tenir presents una ecologia de les comunitats culturals. De fet, recordo que ja Uriel Weinreich recomanava que els contactes lingüístics s'estudiessin sempre a partir de poblacions de L1 i no pas indiscriminadament. També en el cas català, caldria introduir aquesta distinció en aquells estudis que encara no ho fan, i així es podria anar més enllà de les simples dades, per exemple, sobre la competència en català per part del conjunt de la comunitat, dada important per si mateixa, però que pot amagar processos més subtils que es puguin donar en el nivell de les poblacions. Així com en l'ecologia biològica «les

subdisciplines de l'ecologia de les poblacions i de l'ecologia de les comunitats es pregunten de quina manera deuen afectar les interaccions amb altres organismes i amb el medi físic o abiòtic l'abundància, la distribució i la diversitat de les espècies» (Brown, 1995), la recerca sociolingüística ha de fer semblantment, i ho pot fer, en el pla sociocultural.

Aquesta distinció entre *població* i *comunitat* permet també aclarir-nos més en el tractament de conjunts humans de la mateixa llengua que poden presentar, però, acoblaments distints en comunitats diferents. Així, podem parlar en aquest sentit unitàriament de la població de L1 (= llengua primera) catalana, però alhora distingir que aquesta població està distribuïda en distintes comunitats que poden presentar configuracions diferents, les quals cal estudiar idiosincràticament per tal com poden sostenir dinàmiques distintes, com pot passar per exemple entre els distintes territoris on està estesa la llengua catalana. En conseqüència, com ens diuen els bioecòlegs, «hom pot esperar que les poblacions tindran una escala espacial més àmplia que les comunitats. Cal notar com la competició, un procés molt important a l'interior de les comunitats, és un assumpte molt local. [...] Les interaccions dins de les comunitats són generalment més lentes que dins de les poblacions» (Allen & H., 1992:173). Alhora, «els processos del passat que han construït una comunitat esdevenen part de l'estructura de la comunitat» (Allen & H., 1992), la qual cosa ens permet entendre el fenomen de la persistència de les normes d'ús intergrupals favorables al castellà i no al català a Catalunya mateix, fins i tot en bona part de la nova generació d'individus bilingüïtzats. El present és clarament fruit dels esdeveniments històrics —subordinació política, migracions, etc.—, que poden continuar determinant, encara que sigui indirectament, la reali-

tat actual dels conjunts que han constituït les comunitats contemporànies.

Un altre dels aspectes en què la conceptualització de l'ecologia biològica em sembla interessant per a l'estudi i la comprensió de l'evolució de la diversitat lingüística és l'adopció de la noció de *model* per formular les explicacions del funcionament de l'ecosistema, i, en especial, de la idea de *model mínim*. Així, «el model mínim ofereix pre-diccions a partir del nombre més petit de principis explicatius. [...] el model ha de ser consistent amb les dades, i el progrés científic es fa quan les dades invaliden el model. [...] Els models mínims donen generalitat i això és el segell de la ciència ben feta. [...] La ciència pretén organitzar l'experiència d'una manera manejable, com més manejable millor, i pot tenir o no relació amb la veritat última» (Allen & H., 1992).

La modelització ha donat, certament, resultats espectaculars que, acompanyats de la quantificació corresponent dels seus elements, han permès fer avançar el coneixement dels fenòmens estudiats cap a unes possibilitats predictives abans insospitades. Coneixent els fluxos que controlen cada ecosistema particular, l'ecologia biològica contemporània pot, en molts casos, projectar les disrupcions que ocorrerien en el cas que es modifiquessin determinades condicions mediambientals. Certament, seria desitjable que la sociolingüística ja hagués pogut arribar a aquest estadi, però alhora cal reconèixer que, d'una banda, partim de més enrere, i de l'altra, els objectes i fenòmens que nosaltres hem d'entendre presenten, encara que de vegades no ho sembli, una variabilitat i unes evolucions que fan molt més difícil una predicció rigorosa. Així, com diu Capra, «mentre que el comportament en el terreny físic és governat per causa i efecte —les anomenades “lleis de la naturalesa”—, en el

terreny social es regeix per normes generades pel sistema social i sovint codificades en forma de lleis. La diferència crucial rau en el fet que les regles socials poden trencar-se, però no s'esdevé així en les naturals. Els éssers humans poden escollir si obeir una regla social o no; les molècules no poden escollir si han d'interactuar o no» (1998). Els éssers humans són, per tant, més *autònoms* en la decisió dels seus comportaments socioculturals —i, per tant, lingüístics— que la resta d'espècies biològiques o que el mateix pla biològic dels éssers humans. Molt probablement, doncs, l'ordre sociocognitiu haurà de tenir uns conceptes i una teorització diferents dels de l'ordre biofísic, tot i que hi hauran d'estar integrats, i hauran de ser consilients (Wilson, 1998) i mútuament inspiradors a l'hora d'imaginar els models de comprensió de la realitat. El gran repte de la sociolingüística serà, per tant, arribar a desenvolupar els conceptes necessaris per crear aquests models bàsics que ens permetin d'entendre i albirar —si més no aproximadament— les dinàmiques evolutives dels diferents tipus de situacions existents, i, si cal, orientar també les intervencions que es creguin adequades. En aquest sentit, això vol dir la necessitat d'avançar cap a una conceptualització *sociocològica*, que, tot i ser contextual, inclogui necessàriament no només una perspectiva processual, amb sistemes oberts autoorganitzats i amb causalitat circular, sinó també allò més característic dels éssers humans, com ara la ment i les seves conseqüències representacionals, emocionals i comportamentals. Cal estar realment molt alerta per evitar, de totes totes, el perill que té la conceptualització ecosistèmica de continuar tractant els fets humans i socials simplement com a «objectes», si no es té en compte plenament també el pla del sentit i de la significació en els fets humans.

3. LA FORMACIÓ DE LA DIVERSITAT

Una ullada ràpida a algunes preguntes i camps de recerca que ha obert —o bé ha emfasitzat de nou— l'estudi de la biodiversitat fa que els lingüistes ens adonem ràpidament del problema de la *formació* de la diversitat. ¿Com s'ha arribat a formar aquesta diversitat que ara contemplem i que creiem que hem d'intentar preservar? ¿Què ens suggereixen les idees i els conceptes de la biodiversitat per entendre la formació de la linguodiversitat?

Deixant de banda ara els problemes que poden presentar l'adequació dels conceptes d'*espècie* o de *llengua* a la realitat, plural i variada, cal reconèixer certament l'existència d'organismes distints i de sistemes de comunicació lingüística amb solucions ben diferents. Un dels fets més remarcats com a causant de la biodiversitat és el tancament, el clos, l'aïllament genètic d'un determinat tipus d'organismes: «Cada espècie biològica és una unió genètica tancada, un agrupament d'organismes que no tenen intercanvi genètic amb altres espècies. Així aïllada, desenvolupa trets hereditaris i arriba a ocupar una distribució geogràfica única. Dins de l'espècie, els individus particulars i els seus descendents no poden divergir gaire dels altres perquè s'han de reproduir sexualment, mesclant els seus gens amb els d'altres famílies» (Wilson, 1994). Aquesta característica de manca d'interrelació i d'isolament que ajuda a formar evolutivament la biodiversitat crec que deu ser present també en la formació de la linguodiversitat. Igual que «l'aïllament reproductiu entre poblacions procreadores és el punt de retorn en la creació de diversitat biològica» (Wilson, 1994), diverses parts de conjunts lingüístics del mateix origen, si no es manté entre elles una comunicació fluida i relativament massiva, evolucionen de manera distinta i cada vegada s'a-

llunyen més respecte de les possibles innovacions que pugui produir el nucli originari. A la llarga, les diferències estructurals poden arribar a ser tan àmplies que la intercomprensió es torna impossible i els diversos codis són viscuts com a totalment distints i no gens relacionats. La distribució geogràfica de les poblacions serà una variable fonamental per entendre la producció i l'existència de la diversitat. Com diu Margalef (1991), en ecologia «l'oblit de l'espai és greu», ja que com que aquest «funciona com un aïllant [...] les relacions poden quedar limitades a aquelles espècies els individus de les quals viuen en proximitat».

En el terreny concret de l'evolució lingüística de la humanitat, és encara un misteri per resoldre l'evolució que hem sofert, malgrat les troballes coincidents entre grups i famílies de llengües que comencen a permetre formular algunes hipòtesis més àmplies que anteriorment. Tot i així, aquest és encara un camp de recerca ben obert i complex. Igual, però, que «les poblacions primerenques d'homo-simís van evolucionar separant-se en almenys tres espècies distintes» (Wilson, 1994), l'espècie *sapiens sapiens* deu haver-se fragmentat en distintes branques lingüístiques en la seva aventura d'extensió històrica per tot el planeta. Perduda la intercomunicació originària, la dinàmica evolutiva ha seguit camins ben divergents, sempre però dins de les característiques i propietats de l'espècie, les quals tan possible, per tant, la postulació de conceptes i mecanismes universals en l'estudi de les distintes llengües del món.

Aquesta «especiació lingüística», igual que la biològica, s'ha basat, com hem dit, en una especiació geogràfica en què l'aïllament reproductiu del grup ha anat afavorint, d'acord amb la propietat d'autopoesi o autoorganitzativa, el desenvolupament de varietats de comunicació particu-

lars de cada subconjunt humà, les quals, a la vegada, han evolucionat dinàmicament en la successió generacional, i així s'ha produït encara més diversitat, aquesta de tipus històric. Com assenyala Capra (1998), «la teoria de l'autopoesi demostra que la creativitat —la generació de configuracions que són constantment noves— és una propietat fonamental en tots els sistemes vius. Una forma especial d'aquesta creativitat és la generació de diversitat a través de la reproducció [...]». Cal dir que aquest fenomen continua, com és obvi; actualment és viu, i l'evolució lingüística de la humanitat no és pas un procés tancat i acabat, sinó que es mou en un flux constant i absolutament incert.

Hi ha una idea provinent precisament d'un dels autors de la teoria de l'autopoesi —Maturana— que em sembla particularment útil per a la reflexió dels lingüistes. Es tracta de cridar l'atenció sobre la nostra forma estàtica d'anomenar determinades coses de la realitat, fet que ens pot amagar la dinamicitat i processualitat de molts dels suposats «objectes» identificats. En el pla lingüístic, per exemple, disposem del vocable *llengua*, que ens és força útil en moltes circumstàncies, però que pot ocultar precisament el flux del fenomen lingüístic en la realitat. Des d'una perspectiva d'acció i moviment no hi ha, doncs, llengües, sinó *llenguar* (*linguaging*). Els humans *llengüem*, és a dir, «fem llengua», quan parlem i intentem que els altres ens comprenguin. En l'oralitat especialment —base de tota la comunicació lingüística—, en part els humans mantenim, innovem, modifiquem, alterem, creem conjuntament formes lingüístiques en el marc i al servei de la relació social. Ha estat, doncs, aquest *llenguar* incessant el que ha anat —i va— creant la diversitat lingüística humana, en l'espai i en el temps.

Les llengües que veiem actualment són doncs el resul-

tat evolutiu de la història sociolingüística de la humanitat. Igual que «l'estructura de l'organisme és l'historial dels seus canvis estructurals anteriors i, per tant, d'interaccions passades» (Capra, 1998), els codis lingüístics contemporanis són el resultat de l'activitat i de les vicissituds socio-comunicatives passades de la humanitat. Hi hem dipositat tot el cabal d'idees, conceptes i imatges que hem sabut crear per moure'ns, sobreviure i intentar millorar la nostra existència en aquest món. Cal tenir clar, alhora, que l'aventura no és acabada i que la necessitat i l'oportunitat de creativitat i innovació resten obertes i imprescindibles.

4. LA CONTINUÏTAT

Igual que en l'ecologia biològica, en l'ecologia lingüística també convé adoptar clarament una perspectiva dinàmica i processual que ens permeti donar compte més encertadament dels fets evolutius. Cal, doncs, superar d'una manera integradora la dicotomia saussureana entre sincronia i diacronia, ja que l'una sense l'altra no existeixen. La perspectiva diacrònica no és res més que veure històricament les distintes sincronies. I els distintes estats sincrònics només són etapes específiques d'un determinat curs evolutiu.

Creada i estesa la diversitat de les expressions lingüístiques de l'espècie en la seva diàspora pel planeta, la continuïtat d'aquesta diversitat restarà enormement lligada a les vicissituds dels seus hàbitats i contextos biosocioculturals. La permanència de les varietats lingüístiques serà més alta com més relació intragrupal hi hagi i com menys relació intergrupala es produeixi. Així, com reconeix Wilson (1998), «la completa eliminació de l'hàbitat [...] és la causa més

important de l'extinció. Però la introducció d'espècies agressives exòtiques [...] ve immediatament al darrere en potencial destructor». Semblantment en el camp lingüístic, mentre els grups humans visquin en un hàbitat sense presència d'altres formes lingüístiques que puguin competir amb les seves pròpies, la continuïtat d'aquestes varietats estarà garantida —l'únic canvi que experimentaran seran modificacions evolutives per causes intragrups. Sense contacte amb altres llengües, la permanència serà un fet ineluctable i natural. La reproducció intergeneracional de les formes lingüístiques s'aconseguirà a través de la socialització, tot i que, atesa la característica d'auto-co-construcció de les varietats de parla per part dels individus de la nova generació, aquests hi puguin introduir un cert grau —limitat— d'innovació.

En la comprensió de la continuïtat biològica, hi té un paper rellevant el concepte de *nínxol ecològic*, «cadascun dels llocs que poden ésser ocupats per individus pertanyents a espècies d'exigències alimentàries i abiòtiques semblants en l'estructura d'una biocenosi», considerat com «un espai de n dimensions en què pot viure una espècie dins un ecosistema determinat», d'acord amb la *Gran enciclopèdia catalana* (vol. 10, p. 541). Segons Brown (1995), ja el 1957 Hutchinson «va suggerir que el nínxol de qualsevol espècie podria representar-se quantitativament en forma d'una combinació multidimensional de les variables abiòtiques i biòtiques requerides per a la supervivència i reproducció d'un individu, o per a la persistència d'una població». Per Hutchinson, «el nínxol és un atribut de l'espècie, no del medi».

Centrat, doncs, en l'espècie —i no tant en l'ecosistema—, el concepte de *nínxol ecològic* ens permet pensar quines foren les condicions contextuais mínimes per fer que

un determinat grup lingüístic pogués tenir una continuïtat sostenible en un marc de contacte lingüístic (sense contacte, òbviament, la continuïtat està garantida, com ja hem dit, si no és que ocorren esdeveniments d'altre tipus que n'afectin la demografia). A més, l'encertada conceptualització multidimensional del terme per part dels ecòlegs és adequadament trasplantable al pla lingüístic, ja que ens permet d'estudiar i comprendre conjuntament «els efectes combinats de moltes variables damunt d'una espècie concreta, durant un llarg període o al llarg de tota la seva distribució geogràfica», ja que «les condicions abiòtiques, la competició i la depredació tenen totes un paper molt important en la limitació de la distribució local d'aquesta espècie» (Brown, 1995).

¿Quines condicions ambientals requereixen les varietats lingüístiques si cal aconseguir-ne la continuïtat? ¿De quins nínxols ecològics mínims cal que disposi una determinada llengua si en volem la permanència i reproducció habituals? Certament, cal no oblidar que, en el pla dels comportaments lingüístics, el manteniment de les varietats lingüístiques està en funció, en primera instància, dels usos que en facin els parlants. I aquests usos es presenten en tant que convencions socials que van essent adoptades en el marc d'una determinada situació social, política i econòmica i d'unes determinades representacions cognitives que racionalitzen, «expliquen» i justifiquen les decisions comportamentals adoptades.

Establert el fet que en les situacions de contacte lingüístic més o menys irreversible els individus presentaran determinats graus de bi o multilingüïtzació, l'element central rau en la distribució de funcions de les llengües presents, i en l'evolució històrica d'aquesta distribució de funcions. Atès, com diuen els ecòlegs, que «l'estabilitat a tots

els nivells no és un requeriment per a la persistència, sinó que només és necessari un nivell estable d'organització» (Allen & H., 1992), hauríem d'explorar amb detall la idea de *funcions exclusives* per als codis en situacions d'alt contacte i en perill de desús. Algunes situacions, a Àfrica per exemple, però també a Europa, mostren que no necessàriament una població funcionalment bi o multilingüe ha d'acabar perdent per complet els usos de la seva llengua pròpia. Això sembla ocórrer en aquells conjunts humans que són capaços de mantenir una distribució funcional prou clara i distinta, que permeti la reserva de *funcions exclusives* per al codi propi en el si de la societat en qüestió. Així, grups africans que són multilingües de fa molt de temps reproduïxen les seves varietats pròpies, les quals ocupen sempre la gran majoria o la totalitat de les funcions «locals», mentre que els altres codis són utilitzats bàsicament per a les funcions d'interrelació «exterior». Semblantment, en els casos europeus de Luxemburg o de la Suïssa alemanya, les poblacions han estat històricament bi o multilingüïtzades i, en canvi, la transmissió intergeneracional del codi propi no sembla tenir problemes.

Molt probablement, el secret del manteniment deu raure en la reserva clara de determinades funcions importants per al codi grupal, la qual cosa fa que, tot i que el grup hagi hagut d'adquirir i usar altres llengües allòctones, aquestes siguin apropiades només per a altres usos —habitualment «externs»—, o bé per a funcions específiques clarament delimitades. Caldria arribar, per tant, a definir amb detall quines podrien ser aquestes funcions importants mínimes que permetessin la continuïtat de la linguodiversitat i com podrien construir-se organitzacions sociolingüístiques d'aquest tipus, amb estabilitat i sostenibilitat futures. Certament, això implicaria actuacions des del pla sociopo-

lític dels grups humans, ja que hauria de ser tota la comunitat la que debatés i prengués les decisions oportunes sobre l'organització de la seva comunicació lingüística.

5. EL CANVI

Si la biodiversitat presenta variacions al llarg de la seva evolució, encara en presenta més la linguodiversitat, de manera que tampoc no es pot pensar en una fixació eterna de les formes de la diversitat presents en un moment històric determinat, ja que tant unes formes de diversitat com les altres viuen i es reproduïxen —totalment o parcial— en la dinàmica de la successió ecològica. Aquestes diversitats variaran no només en el temps, sinó també en l'espai, atès que les poblacions i les comunitats patiran canvis quantitius i qualitius en les seves composicions, processos d'expansió o de retracció, etc. (Flos & Gutiérrez, 1995).

El canvi evolutiu, per tant, és vist des de la perspectiva ecosistèmica com «el resultat de la tendència inherent en la vida a crear novetat, que pot anar o no acompanyada d'adaptació a les condicions mediambientals canviants [...]», ja que «l'evolució no és només un pedaç. [...] És ordre emergent, saludat i incitat per la selecció» (Capra, 1998). També en el pla lingüístic, doncs, canvi i estabilitat coexistiran en un flux continu i interrelacionat, a través de l'incessant *llenguar* dels éssers humans, que autopoieticament podrà innovar-se o organitzar-se adaptativament a les distintes situacions i configuracions de l'experiència d'aquests éssers humans.

Així, en la diversitat biològica «totes les formes de vida han aparegut de l'esmentada ascendència per mitjà de processos de variació, al llarg de milers de milions d'anys

d'història geològica. En aquest procés evolutiu es produeixen moltes més variacions de les que poden sobreviure, i així, mentre molts individus són eliminats per selecció natural, algunes variants sobreviuen i n'originen d'altres» (Capra, 1998). Semblantment, en la diversitat lingüística, tot i que en menys temps, l'evolució ha anat produint formes i varietats noves, algunes de les quals han arribat fins avui, tot i que sovint ja molt modificades, mentre que moltes altres s'han extingit i ara no tenim cap notícia de la seva antiga existència. També, en la comunicació incessant entre els individus, aquests creen formes i termes nous que després s'estenen o no a altres grups, i que s'usen i després cauen en l'oblit fins a desaparèixer del tot.

Segons Capra (1998), «Lynn Margulis declara que la formació de noves entitats compostes a través de la simbiosi d'organismes anteriorment independents ha estat la força evolutiva més poderosa i important». Això fa pensar si, també en el pla de la diversitat lingüística, no hauríem de tenir en compte aquesta hipòtesi encara amb més força del que s'ha fet fins ara. És cert que estem acostumats a pensar que el contacte entre poblacions de llengua diferent tendeix a acabar amb la simple extinció d'un dels codis en presència —el del grup amb menys poder—, però tampoc no podem deixar de banda, com sovint es fa, la possibilitat d'alguna cosa semblant a la simbiosi, en què, de fet, si més no una part d'un dels codis visqui en les estructures evolucionades de l'altre. Podem incloure en aquest tipus de casos l'emergència de noves varietats de comunicació lingüística formades a base de la mixtura de solucions de codis distints, la qual es reorganitza sistèmica-ment i dona pas a un nou conjunt d'estructures. En poden ser perfectament un exemple els *pidgins*, que es formen a partir d'un codi base que s'adapta, però, a unes estructures

prèvies a disposició de la població receptora, i alhora creen solucions innovadores fonamentades ja en la reorganització que representa el nou sistema.

6. L'EXTINCIÓ

El contacte lingüístic, ja sigui resolent-se en forma simbiòtica o no, és i ha estat una de les grans forces de canvi en la diversitat existent. Com diuen els bioecòlegs, podríem considerar el contacte com una *pertorbació*. «Una pertorbació és tot canvi, imprevisible des de dins del sistema considerat, que modifica les condicions ambientals existents i en crea de noves. Representa una desorganització de l'ecosistema i un alliberament de recursos. La freqüència i la intensitat de les pertorbacions, i també l'àrea afectada, són atributs clau i determinants de la dinàmica dels ecosistemes i estan en la base de l'organització del paisatge. [...] La intensitat de les pertorbacions es mesura normalment pels efectes sobre l'ecosistema» (Flos & Gutiérrez, 1995). En la dinàmica històrica, molts d'aquests casos de contacte acaben en la desaparició simple de les llengües dels grups proporcionalment més febles i, correlativament, en l'adopció per part d'aquests —amb més o menys grau de modificació— de la llengua dels conjunts dominants.

Tal com succeeix sovint en el pla biològic, en les dinàmiques evolutives que generen els contactes lingüístics hi tindrà un paper important el medi, ja que sovint, en la interacció intensa entre espècies, hi haurà «condicions ambientals que afavoreixen unes espècies en detriment d'unes altres» (Flos & Gutiérrez, 1995). Atès que «la major part de les extincions són causades per una combinació

de processos demogràfics en les poblacions i de canvis mediambientals» (Brown, 1995), l'atenció per a la comprensió d'aquestes dinàmiques haurà de centrar-se en aquests dos plans, i caldrà estar alerta per veure'n les sinergies i interdependències. De fet, els casos de substitució lingüística més ràpids seran, precisament, aquells en què les pertorbacions siguin agudes en cada un d'aquests dos plans, el demogràfic i el de l'entorn sociopolític. Mentre que el *tempo* de les evolucions serà més aviat lent si la pertorbació es dóna només en un dels plans, si es dóna alhora en tots dos el desequilibri en l'hàbitat sociolingüístic de la població serà molt més greu, i aleshores la dinàmica que portarà a l'abandonament de l'ús de les pròpies formes lingüístiques serà més ràpida.

El context sociopolític, però, pot exercir una influència altíssima en el curs evolutiu del contacte, de vegades fins i tot amb poca participació del pla demogràfic. Tal com demostren els casos en què la subordinació politicoeconòmica dels grups ha estat l'element principal del canvi lingüístic, amb poca —tot i que selecta— immigració, el poder de les institucions estatals és immens a l'hora de transmetre ideologies i representacions en els humans, les quals, una vegada interioritzades, justificaran l'abandonament del codi propi i l'adopció clara del grup dominant com a grup de referència. Així, com diuen Allen & Hoekstra per al pla biològic, també en el pla lingüístic la «supervivència dels més ben dotats és, de fet, la supervivència dels que encaixen amb el context» (Allen & H., 1992).

D'altra banda, com diu Brown (1995) i tal com ja hem indicat, els «moviments dels individus cap a noves àrees poden tenir també efectes molt importants sobre la diversitat, tant a escala local com continental». Les migracions podran ser un dels grans factors d'extinció de la diversitat

biològica i lingüística. En aquest darrer pla, tant els ecosistemes receptors com els emissors poden veure's enormement alterats per l'arribada o la sortida d'importants contingents de població. L'entrada d'immigració massiva pot representar per a una població assentada en un territori determinat un desequilibri molt important de l'organització sociolingüística prevalent fins a aquell moment, en especial si les proporcions demogràfiques són altament diferents i favorables al grup que es desplaça. La nova comunitat que es formarà podrà tendir evolutivament, sobretot si els receptors no són socioculturalment superiors als nouvinguts, al predomini de la llengua de la població migrada en detriment de la del conjunt receptor, que podrà extingir-se amb el temps si els primers no l'adopten per a la seva vida quotidiana.

Igualment, per a les poblacions emissores, la sortida de l'hàbitat històric de contingents proporcionalment importants —en especial per a grups demogràficament poc nombrosos— pot significar la seva gradual desaparició lingüística, en especial si els que resten al territori històric —afeblits— entren en contacte politicoeconòmic amb altres poblacions dominants. Els desplaçats, en la majoria dels casos, amb el temps s'aniran integrant amb la població receptora i assimilant-ne els comportaments, i molt freqüentment acabaran abandonant del tot l'ús de la llengua d'origen. En el cas que la migració es faci cap a societats amb poc poder d'absorció o bé en les situacions de migracions de grups de llengües majoritàries cap a àrees de llengües de conjunts amb menys parlants o poder relatiu, l'evolució pot ser més incerta i imprevisible. Pot anar cap a una lenta absorció d'un dels dos grups respecte de l'altre, o bé restar en un equilibri dinàmic on cada un dels grups manté, en termes generals, els seus efectius. Els moviments de po-

blació, doncs, seran quasi sempre un factor important d'alteració de la diversitat lingüística.

7. LA CONSERVACIÓ I LA RECUPERACIÓ

En les darreres dècades, hem assistit a un augment considerable de la consciència de la desaparició de la diversitat biològica i de la necessitat d'intervenir per aconseguir preservar-la i recuperar-la. L'afer ha esdevingut de domini públic i els mitjans de comunicació, els parlaments i els governs es fan ressò de les peticions de les ONG que es preocupen pel tema. Tot i les diferències òbvies existents entre el pla de la biodiversitat i el de la linguodiversitat, també en aquest apartat ens podem preguntar si l'experiència teòrica i pràctica de la conservació i de la recuperació en el pla biològic pot il·luminar suggerentment la del pla lingüístic.

Una de les característiques fonamentals de la visió de la preservació biològica és, com ja hem vist, el concepte de nínxol ecològic, l'hàbitat considerat des del punt de vista de les necessitats de supervivència de l'espècie (Brown, 1995). La visió, òbviamment, es basa en el fet que les espècies no viuen en el buit, sinó plenament imbricades i interdependents amb el seu context natural. El que hi ha, doncs, com diria Gregory Bateson, són espècies-en-el-seu-context. Espècie i hàbitat —o nínxol ecològic— formen la unitat existencial bàsica. Si mirem de passar això al pla de les varietats lingüístiques, l'analogia pot ser profitosa en la mesura que ens fa adonar que les llengües són també, molt probablement, llengües-en-el-seu-context. Clarament, els sistemes humans de comunicació lingüística no són elements que visquin en l'aïllament, sinó inelucta-

blement units a les vicissituds històriques dels seus parlants. Aquests els fan canviar i evolucionar, els treuen i els afegeixen paraules i formes de dir, els barregen amb mots i expressions que vénen originàriament d'altres grups humans i els estenen per altres territoris o els deixen d'usar —reemplaçats per altres sistemes— i els condemnen a l'extinció, tot com a resultat de l'aventura de l'existència humana.

El primer context de les llengües, doncs, són les persones que les «transporten» i les fan existir. Aquests éssers culturals ben especials viuen, alhora, en uns contextos naturals i en uns entorns polítics, econòmics, demogràfics i psicoculturals determinats. Mentre l'hàbitat multidimensional que va donar lloc al desenvolupament d'una certa forma de comunicació humana resta estable, la continuïtat d'aquesta varietat lingüística es produeix de forma «natural» i automàtica a través del mecanisme intergeneracional, tot i que sempre amb la possibilitat d'un cert grau de canvi a causa del procés d'auto-co-construcció de les varietats lingüístiques que, de fet, efectua cada nova generació. Si, en canvi, es produeixen alteracions en algunes de les dimensions importants de la seva existència, aquesta reproducció intergeneracional es pot veure afectada i, en segons quins marcs poc favorables per a la continuïtat de les formes tradicionals de comunicació lingüística, modificar-les molt o bé abandonar-les i adoptar-ne d'altres igualment presents en el context i considerades pels parlants com a més avantatjoses des del punt de vista sociocultural (Bastardas, 1996).

La continuïtat de la linguodiversitat depèn del grau de pertorbació dels hàbitats tradicionals i, com diu el físic Prigogine, de saber «trobar exactament quines condicions precises de desequilibri poden ser estables» (Capra, 1998).

L'actual moment històric de la humanitat es caracteritza per la introducció d'importants canvis en l'organització tradicional dels grups humans —tecnològics, econòmics, polítics, etc.— que duen a un augment indiscriminat del contacte lingüístic, ja sigui a causa d'irrupcions migratòries, d'associacions polítiques, de transnacionalitzacions econòmiques o d'innovacions en les tecnologies de la comunicació. El gran desafiament, per tant, no sembla tant com evitar el contacte —que deu ser inevitable en la gran majoria dels casos— sinó com gestionar-lo de manera que no causi la desaparició d'una gran part de la diversitat lingüística que els distints grups d'humans han anat creant a través de la història. En molts casos, el nivell a què ja ha arribat el contacte demana la creació d'una «ecologia restauradora» (Allen & H., 1992), a fi no només de preservar allò que queda —que en molts casos ja és poc—, sinó de refer un equilibri perdut i assegurar, així, una continuïtat sostenible de la diversitat lingüística. Moltes de les comunitats humanes que ja es troben en estat avançat de pèrdua de les seves llengües històriques —com ara, per exemple, les poblacions autòctones del Canadà actual— esdevenen ara conscients d'aquesta pèrdua, que troben trista i lamentable, i voldrien tenir la possibilitat de restablir uns contextos adequats que els permetessin recuperar els seus codis ancestrals de comunicació.

Una perspectiva de gestió d'una ecologia de la restauració i preservació de la biodiversitat que trobo interessant també per a la de la linguodiversitat és la d'Allen & Hoekstra (1992): «El principi central de gestió que volem formular és: la gestió més efectiva serà la de reconèixer la manera en què el context falta, la d'identificar els serveis que el context oferia a la unitat gestionada, i la de subvenir a aquesta unitat tant com es pugui perquè no els deixi de

tenir [...]. Abans de la gestió restauradora, la unitat resta orfena del seu context. L'acció restauradora promou el desenvolupament normal en l'absència d'un context natural. [...] Si la unitat en restauració està proveïda de tot allò que pot esperar d'un context natural, aleshores pot funcionar plenament amb normalitat». Tenim aquí, per tant, tot un programa pendent de recerca per a la sociolingüística ecològica. ¿Què caldria reconstruir —o conservar— prioritàriament dels contextos socioculturals per tal de recuperar o preservar les funcions de les varietats lingüístiques en recessió? ¿Quins canvis s'haurien de reintroduir en l'actual organització sociopolítica a fi d'aconseguir aquesta revitalització? ¿Quins en el pla econòmic? Dels contextos socioculturals, ¿què és fonamental per a la preservació/recuperació de les llengües en curs d'extinció?

El que és clar és que les actuals comunitats lingüístiques recessives continuaran el seu camí de desaparició cultural si no s'introdueixen canvis importants en l'organització social del seu hàbitat que afavoreixin l'aturada del desús progressiu dels seus codis històrics i la recuperació de funcions per a aquests. Però probablement seria un enfocament erroni pensar en una perspectiva purament «subvencionadora» —en el sentit més quotidià del terme— per a la continuïtat d'aquestes varietats lingüístiques, és a dir, actuar des d'una simple posició d'ajut esporàdic no inserit en les necessitats reals del grup sociocultural, sinó fet des de paràmetres culturalistes folkloritzants. Les accions que calgui aplicar s'hauran de basar en la voluntat de «maximitzar les contribucions naturals d'energia al sistema gestionat, tot minimitzant-ne els subsidis artificials» (Allen & H., 1992). És a dir, cal intervenir sobre les funcions habituals de la comunitat, que són les que de manera «natural» donen continuïtat i funcionalitat a les varietats lingüísti-

ques, i no pas sobre el subsidi parcial de determinats aspectes poc essencials per a l'aprofitament de l'energia autònoma del grup mateix per a la seva pròpia continuïtat sociocultural. La intervenció restauradora s'ha de fer, per tant, a partir d'una perspectiva holística, ja que «les solucions sostenibles només es poden aconseguir si la intervenció es fa treballant amb els processos subjacents del sistema, i mai en contra seu» (Allen & H., 1992). L'ideal és, per tant, que el control de l'ús lingüístic sorgeixi de les determinacions habituals de les activitats quotidianes del mateix grup i no pas de constriccions forçades. Això implica el coneixement de les dinàmiques de determinació dels usos lingüístics de les comunitats humanes en situació de contacte lingüístic, una recerca en què s'hauria d'aprofundir per poder arribar a modelitzar-la fins on fos possible, atès el caràcter contingent dels comportaments humans. Certament, pot ser més difícil preservar una llengua humana que no pas una espècie biològica en vies d'extinció.

Una forma, per exemple, d'aplicar aquests principis podria ser, com ja s'ha esmentat abans, postular l'atorgament de determinades *funcions exclusives* a les varietats en recessió. Atès que, en molts casos, potser serà impossible de retornar a un context exacte o molt semblant al que va sostenir la llengua ara en vies de desús, cal esbrinar com es pot aconseguir que en la nova situació es mantingui i es recuperi. Amb aquesta solució, com ja va indicar William F. Mackey, l'atorgament de determinats usos en exclusivitat per al codi minvant fa que aquest torni a (o no deixi de) tenir funcionalitat quotidiana, encara que no ocupi totes les comunicacions de la comunitat. Sense unes funcions exclusives, la llengua va esdevenint prescindible i supèrflua, i acaba extingint-se. Si el codi, però, és funcional i és usat regularment pels parlants, aquests tindran més motivació

per transmetre'l d'una manera «natural» a les noves generacions, les quals no el veuran només com una resta del passat, sinó com a part activa del seu comportament comunicatiu habitual.

Certament, cada cas pot ser diferent. Com indiquen Flos & Gutiérrez (1995) per al pla biològic, «les condicions ambientals [...] i el règim de perturbacions (o la manera com entren al sistema les formes d'energia externa) determinaran igualment el conjunt d'estratègies possibles [...]». Les causes del contacte lingüístic i la situació global de la comunitat receptora seran factors d'importància cabdal per decidir quins tipus d'actuacions són les més indicades. No és igual, per exemple, un cas de contacte per subordinació o integració política de la comunitat en recessió en un estat dominat per un grup lingüístic distint, que el d'un produït per migracions, o d'un altre en què es donin tots dos factors i s'afavoreixi la situació en una mateixa direcció. Les dinàmiques, tot i que aparentment semblants, seran segurament distintes, i demanaran actuacions també diferents (Bastardas, 1996).

Els casos més fàcils de resoldre són, en principi, aquells en què la població en qüestió ocupa un territori específic amb poca presència d'elements forasters, tot i que políticament estigui integrada en un estat amb grups demolingüístics superiors. Aquest tipus de situacions—de contacte vertical—pot organitzar-se d'acord amb una distribució de funcions prou clara, en què les comunicacions locals seran atribuïdes a la llengua històrica local, mentre que, en tot cas, seran només les «exteriors» les que executarà la llengua dominant, i això, en el cas que no pugui organitzar-se de forma multilingüe la mateixa administració central de l'estat. Més difícils són les situacions en què el contacte és horitzontal, per via demogràfica, en què poblacions

de L1 diferent comparteixen un mateix espai geogràfic. L'organització serà més complexa, tot i que també haurà de ser possible, tot sabent que la tensió i el conflicte potencials disminuiran en la mesura que les poblacions puguin dur una vida el màxim d'acostada a la que tindrien si no s'hagués produït el contacte. En el seu defecte, una possible solució és l'equilibri de desavantatges. Ningú té el conjunt de totes les funcions, i tothom, doncs, ha de saber la llengua de l'altre. Aquí el problema essencial és assegurar l'equilibri de l'equilibri, és a dir, vigilar molt bé que el repartiment de les funcions no porti evolutivament a abandonar la llengua del grup més subordinat. En tot cas, la recuperació i el manteniment de la diversitat lingüística pot no ser precisament fàcil, ja que són els grups demoeconòmicament menors o bé políticament subordinats els que viuen en contextos que els fan abandonar el seu codi propi. Sense un autocontrol suficient de la seva vida pública i de la seva organització lingüística, molts grups humans no poden emprendre actuacions globals de manteniment i sostenibilitat lingüística. Sovint, fins i tot els que poden disposar d'un cert —però limitat— control de la seva vida col·lectiva poden trobar-se contínuament amb entrebancs si proven de dur a terme polítiques de manteniment que puguin ser percebudes com a «ameaçants» per part del grup dominant corresponent. Hi ha una citació clàssica de Dawkins que potser és pertinent per ajudar a comprendre aquest tipus de situacions: «La guineu corre pel seu sopar i el conill per la seva vida» (citada a Margalef, 1991).

8. LINGUOECOLOGIA: TEORIES, ÈTIQUES I POLÍTIQUES¹

Certament, com hem anat veient, la lectura lingüística d'alguns dels enfocaments teòrics i de les eines conceptuals de la bioecologia és estimulante i suggeridora per al desenvolupament d'una *linguoecologia* o d'una socioecologia lingüística. L'aproximació sistèmica de l'ecologia biològica ens facilita la possibilitat de pensar les formes i els codis lingüístics en tant que elements ineluctablement integrats en el seu hàbitat sociocultural. Anàlogament, podem pensar que les formes i els codis lingüístics viuen ecosistèmicament interrelacionats amb altres objectes, com ara les idees que els individus tenen sobre la realitat, els significats socials que atorguen a formes i codis, la categorització socioeconòmica dels individus, les representacions grupals, etc. Més enllà dels estrictes autors bioecòlegs i integrant ja a la nostra reflexió autors més *socioecòlegs*, com l'Edgar Morin, podem fonamentar la nostra teorització en la premissa circular que les formes lingüístiques són en la societat i en la cultura, les quals, a la vegada, són en les formes lingüístiques. Podem expressar, així, la no-fragmentació de la realitat, la no-separació dels elements i els seus contextos. De fet, una perspectiva linguoecològica pot afectar la lingüística en general molt més enllà que la simple conceptualització de la (co)existència de les diferents varietats amb què els humans intentem comunicar-nos. A partir d'una perspectiva més multidimensional i interdependent, podem assajar aleshores de donar compte de manera integrada de la gramàtica, de la interpretació de les

1. Aquest apartat correspon, en part, a la conferència *La metàfora ecològica: possibilitats i límits per a l'aproximació sociolingüística*, pronunciada a la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona).

significacions i dels usos lingüístics, ja que, de fet, formen un tot inseparable.

Des d'aquesta visió podem avançar, així, cap a la *consiliència* —la coherència i la integració conceptual— que Edward O. Wilson (1998) demana per al coneixement. La visió ecològica ens permet unir allò que abans vèiem separat, tot mantenint, però, el grau d'autonomia suficient per a cada part distingible. Podem tenir ara, doncs, l'oportunitat de posar fi a la imatge que separa els codis lingüístics de la resta dels elements de la realitat, una imatge que ha presidit la lingüística durant molt de temps. Prenent com a punt de partida la capacitat interpretadora dels éssers humans, podem tornar a relligar —com ja proposava Gregory Bateson— els distints plans i fenòmens de l'activitat sociocomunicativa. La teorització, en partir de l'individu intèrpret i creador de significacions i no de la pura forma lingüística, pot esdevenir molt més potent i integradora, i augmentar la seva capacitat d'explicar fenòmens fins ara foscos o mal plantejats (Bastardas, 1999).

De fet, aquesta consiliència de Wilson també s'hauria d'aconseguir al mateix si de la sociolingüística. Constituïda com a *transdisciplina*, la sociolingüística rep aportacions de les distintes escoles i branques de les ciències socioculturals —des de la psicologia cognitiva fins a les ciències polítiques i el dret— sense tenir encara, però, un paradigma unificador que doni coherència conceptual i teòrica a aquestes diverses aportacions. La imaginació ecològica ens pot ajudar també aquí a tractar integradament les distintes línies i veure'n les interrelacions, i proposar d'avançar cap a un encaix comú i compartit d'aquestes, encara que cadascuna de les tradicions acadèmiques participants pugui conservar els seus èmfasis de recerca particulars. En el meu llibre de 1996 ja vaig proposar la imatge orquestral o polifònica com a pos-

sibilitat d'articular aquesta integració. Els individus viuen la seva existència en el flux temporal a partir de les seves mentes auto-co-construïdes, en relacions interaccionals amb altres individus, categoritzats també grupalment —en termes ètnics, lingüístics, econòmics, professionals, religiosos, etc.— i sota la influència dels poders econòmics, mediàtics i polítics. La llengua —o les llengües— són el resultat de tots aquests pentagrames que tendeixen a harmonitzar-se o desharmonitzar-se mútuament segons les tensions i els canvis històrics produïts. Els sistemes lingüístics reflecteixen, així, els esdeveniments i les necessitats dels seus usuaris i de l'entorn d'aquests, i coevolucionen existencialment amb ells.

A part dels beneficis teòrics i conceptuals que el coneixement del treball dels bioecòlegs ens pot aportar per a la lingüística en general, els moviments socials favorables a la preservació de la diversitat lingüística també poden ser il·lustratius en el pla ètic (tot i que amb consciència suficient de les importants diferències existents, com ja hem assenyalat, entre els objectes biològics i els lingüístics o culturals en general, que s'han de tenir molt en compte a l'hora de dissenyar les intervencions per afavorir la continuïtat de la diversitat). Si valorem la diversitat biològica i ens esforcem per aconseguir la seva conservació, ¿per què no és igualment important prendre una responsabilitat moral en la preservació i el desenvolupament de la diversitat lingüística? ¿Per què condemnar a la desaparició centenars de llengües i de cultures que poden contenir llavors de creativitat i d'innovació per al conjunt de la humanitat? ¿Com és que podem no sentir-nos afectats pel patiment dels grups minoritaris que han d'abandonar l'ús dels codis propis per tal de sobreviure?

Aquí, doncs, la feina és llarga; el punt de partida, més

incipient, i les resistències que els poders econòmics i polítics poden presentar, fortes i dures. Només la creació d'organismes internacionals, planetaris, capaços de fer sentir la seva veu de manera universal, pot ajudar els grups lingüístics subordinats a intentar dur a terme els canvis contextuals necessaris perquè, tot desenvolupant-se econòmicament i culturalment, ho facin des de la perspectiva d'una conservació actualitzada de les seves llengües i cultures, i no d'una assimilació salvatge i total a les llengües i cultures dominants en el món contemporani.

Precisament, el fet de poder harmonitzar desenvolupament econòmic, comunicació internacional i manteniment de les llengües és un dels grans reptes teòrics i pràctics que avui tenim plantejats (Bastardas, 1999b). En aquest aspecte, els ecòlegs aplicats tenen consciència clara que la feina s'haurà de fer en els nous contextos contemporanis, ja que no serà possible un retorn de l'ecosistema a l'estat originari. Caldrà, com ja hem dit, cercar com a mínim una situació *sostenible*, tot utilitzant idealment els processos que tenen lloc espontàniament per fer avançar el seu desenvolupament més que no pas oposar-s'hi i lluitar-hi. Cavalcar sobre els canvis intentant reconduir-los a favor de la població en camí de desestructurar-se hauria de ser l'estratègia més òptima. L'ecologia aplicada, per tant, assumeix clarament la necessitat d'una aproximació ecosistèmica que prengui en consideració els sistemes ecològic, econòmic i sociopolític que coexisteixen en la realitat i que la interco-determinen. La idea central és, com ja hem vist amb Allen & Hoekstra, la centralitat del context i, per tant, la necessitat de compensar la seva pèrdua i subvenir-hi.

La *intervenció linguoecològica* haurà de ser, és clar, molt diferent de la purament bioecològica. Haurà de partir sempre de la presència del fenomen mental en els éssers

humans, ja que, malgrat l'important grau de determinació dels seus contextos materials, les possibilitats mentals de les persones fan que aquestes puguin ser més creatives en les seves relacions amb els entorns i que, a diferència dels éssers amb menys consciència i intel·ligència, puguin plantejar-se, per exemple, desafiar les pressions del context i intentar de modificar-lo en favor seu. Aquí, doncs, el grau de determinisme pot ser menor, i la reconducció dels processos en el pla sociocultural per part dels seus propis protagonistes és molt més possible.

Per tant, l'aproximació no pot ser purament «contextual» —com ho és en el cas de les espècies animals sense ment—, sinó que també ha de tenir en compte el pla de les representacions, de les narratives, de les pràctiques socials i dels valors a través dels quals els humans viuen les situacions. Una perspectiva massa bioecològica ens podria tornar a portar a concepcions que s'han mostrat errònies —però encara força presents en segons quins sectors—, basades en una sociologia sense ment, és a dir, en una visió de les persones més com a autòmats determinats externament que no pas com a individus capaços de pensar i de canviar la realitat. Ens cal, doncs, construir una ecologia sociocognitiva i històrica que, alhora que considera les influències contextuals en termes dinàmics, té en compte també les possibilitats mentals dels subjectes, amb tot el que això implica.

Així, des del punt de vista ètic, cal veure que no és exactament el mateix emprendre accions per intentar salvar una espècie de la seva extinció que intervenir per tractar de mantenir o recuperar una llengua determinada. En el primer cas no cal comptar amb la voluntat explícita dels mateixos participants —que pressuposem que estaran d'acord amb la intervenció—, mentre que en el segon fer això

mateix seria amoral i anormal. Per més raó que els lingüistes conservacionistes creguem tenir, no es pot obligar un grup humà a mantenir uns comportaments lingüístics concrets sense la seva participació voluntària i activa, i encara menys contra la seva voluntat. L'ètica sociolingüística, doncs, prenent com a punt de partida la igualtat de totes les llengües i aspirant a la preservació de la diversitat lingüística que la nostra espècie ha creat, no pot oblidar la necessària aquiescència i adhesió dels actors socials a aquests objectius. No podem pas crear «reserves» lingüístiques forçades, encara que així poguéssim aconseguir el manteniment d'una varietat lingüística determinada. L'ètica ecolingüística ha de comptar sempre amb les persones i la seva autonomia, i han de ser elles el seu centre i la seva motivació fonamental.

Evidentment, aquesta dimensió ètica introdueix diferències també importants en el pla polític entre una bioecologia i una socioecologia o ecolingüística aplicada. Les mesures d'intervenció han de ser adoptades amb els procediments democràtics i de participació ciutadana adequats i dutes a la pràctica amb el respecte i la consideració necessaris per a les veus discrepants. Certament, aconseguir els acords socials necessaris entre els afectats de vegades no serà fàcil, atesa la situació típica dels grups lingüístics minoritzats, que s'han de debatre gairebé sempre entre el dilema de la utilitat i la identitat, entre deixar córrer les seves varietats lingüístiques i adoptar la llengua forastera dominant o bé ignorar-la en favor del manteniment de la identitat col·lectiva, encara que això sigui desavantatjós des del punt de vista econòmic. Totes aquestes dificultats no seran evidentment presents en les accions de restauració bioecològica, que en tenen prou amb construir un hàbitat natural suficientment adaptat a les exigències existencials

de l'espècie, la qual s'hi adapta de manera determinista si les condicions són les adequades per a la seva supervivència i continuïtat.

De fet, no només l'èxit sinó tan sols la possibilitat d'intervenir eficaçment en favor de la preservació de la diversitat lingüística és ja molt més difícil en el cas dels humans. Així com, per exemple, un grup humà majoritari pot valorar positivament l'adopció de polítiques de preservació d'espècies animals o vegetals en vies d'extinció, el mateix grup pot no veure gens clara la possibilitat d'actuar en favor del manteniment de la diversitat lingüística als territoris controlats pel seu estat. Paral·lelament a l'absència d'una consciència ètica menor en el pla de la preservació lingüística, hi ha també el predomini d'ideologies i interessos que, més que actuar a favor de la diferència lingüística, promouen l'assimilació i l'homogeneïtat dels grups territorials distints del dominant. Així doncs, en el cas lingüístic ens podem trobar fàcilment amb la negativa dels grups majoritaris d'ajudar els minoritaris en el seu manteniment lingüístic. En aquest marc, les intervencions a favor de la creació de contextos de continuïtat cultural pot ser difícil i fins i tot impossible malgrat la petició activa del grup subordinat, el qual, sense control del seu propi espai social, es pot veure abocat a una lenta però irreversible extinció en tant que grup lingüístic específic.

9. CONCLUSIÓ

L'exercici de llegir «lingüísticament» alguns textos sobre la biodiversitat i la bioecologia pot ser vàlid i estimul·lant, sempre que, com he dit, mantinguem la lucidesa i no adaptem de manera automàtica i acrítica les analogies pos-

sibles. Aquesta lectura interdisciplinària té, com totes, el risc d'interpretar inadequadament els conceptes i les idees del camp menys conegut per l'autor, cosa que, potser en algun cas, pot haver ocorregut també aquí. El que és important, però, no és tant la correcta interpretació dels conceptes de la disciplina amb la qual dialoguem —que n'és, d'important, és clar—, sinó el suggeriment analògic o el qüestionament dels camins clàssics del paradigma més conegut. Aquest petit intent exploratori pot haver resultat més o menys encertat, però el que és segur és que ens ha fet i ens continuarà fent pensar des de fora dels àmbits i marcs habituals de la pròpia disciplina, un exercici sa i necessari si volem impulsar la creativitat i la innovació científiques, i igualment imprescindible amb vista a anar aconseguint la consiliència en els coneixements humans.

De fet, el resultat d'aquest exercici és el convenciment de la necessitat d'impulsar una socioecologia autònoma des de la perspectiva de la complexitat. Una socioecologia —que inclouria una linguoecologia— que, prenent totes les analogies productives procedents de la bioecologia, es plantegi la teorització aprofundida i rigorosa dels fets de l'àmbit de recerca propi, des d'una epistemologia realista i posant els éssers humans al centre. Aquest és, amb tota claredat, el camí marcat, entre altres, per Gregory Bateson, Edgar Morin, Fritjof Capra o David Bohm. Inspirats per les analogies d'altres disciplines, però alhora creatius i innovadors a partir de l'intent de comprensió dels fets dels nostres camps, els investigadors socioculturals tenim ara la possibilitat històrica de produir paradigmes nous que, tot mantenint aquesta integració amb la resta de les disciplines científiques, ens permetin avançar decididament cap a una comprensió superior dels fenòmens humans.

L'extensió de les perspectives ecològiques, holístiques

o de la complexitat i la seva aplicació a camps molt diferents és, de fet, una necessitat actual de tot el planeta. Potser cal inscriure aquesta renovació del pensament en el marc més ampli d'una crisi de civilització que ens duu a replantejar-nos les imatges fragmentàries i reduccionistes del món a favor de representacions més acostades a la realitat dels fets humans i amb valors fonamentats en la complexitat, la sostenibilitat i la fraternitat universals. Per anar-hi pensant, Fritjof Capra (1998) ens proposa aquesta petita llista de principis paradigmàtics globals, situats a la dreta, contraposats als de l'esquerra, encara avui prevalents i, en part, responsables d'alguns dels atzucacs de la humanitat contemporània:

<i>Pensament</i>		<i>Valors</i>	
Assertiu	Integrador	Assertivitat	Integració
Racional	Intuïtiu	Expansió	Conservació
Analític	Sintètic	Competició	Cooperació
Reduccionista	Holístic	Quantitat	Qualitat
Lineal	No-lineal	Dominació	Associació

Certament, aquest canvi de paradigma sembla urgent per tal com és plenament coherent amb els principals problemes amb què s'enfronten les societats del nostre temps. Ara que ens comencem a conèixer més també genèticament i que sabem amb tota certesa —si encara no n'estàvem convençuts— que els humans som una única espècie i que el genoma de les altres espècies no ens és gaire llunyà, potser podrem entrar en una altra època planetària més solidària entre els diferents grups culturals i amb les altres espècies amb qui compartim la biosfera. Biològicament i lingüísticament, com diu Wilson (1998), «ben aviat hem de mirar ben endins nostre i decidir què volem esdevenir».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALLEN, Timothy F. A., & T. W. HOEKSTRA
1992 *Toward a Unified Ecology*. Nova York: Columbia University Press.
- BASTARDAS i BOADA, Albert
1996 *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Proa.
1999 «Lingüística general y teorías de la complejidad ecológica: algunas ideas desde una transdisciplinariedad sugerente», a: *Lingüística para el siglo XXI*. Salamanca: Universidad de Salamanca, pp. 287-294.
1999b «Manteniment diglòssic i substitució lingüística: notes per a una continuïtat de la linguodiversitat», a: (diversos), *Homenatge a Jesús Tusón*. Barcelona: Empúries, pp. 26-32.
2000 «De la "normalització" a la "diversitat" lingüística: cap a un enfocament global del contacte de llengües», *Revista de Llengua i Dret*, 34, pp. 151-165.
2002 «Política lingüística mundial a l'era de la globalització: diversitat i intercomunicació des de la perspectiva de la "complexitat"», *Noves SL. Revista de sociolingüística* (en línia), http://cultura.gencat.es/llengcat/noves/hm02estiu/metodologia/bastardas1_9.htm
2002 «The Ecological Perspective: Benefits and Risks for Sociolinguistics and Language Policy and Planning», a: Fill, Alwin, Hermine Penz & W. Trampe (eds.), *Colourful Green Ideas*. Berna: Peter Lang ed., pp. 77-88.
- BATESON, Gregory
1972 *Steps to an Ecology of Mind*. Nova York: Ballantine Books.
- BOHM, David
1980 *Wholeness and the implicate order*. Londres: Routledge & Kegan Paul.

- BROWN, James H.
1995 *Macroecology*. Chicago: University of Chicago Press.
- CAPRA, Fritjof
1998 *La trama de la vida*. Barcelona: Anagrama. (Trad. cast. de *The web of life*. Nova York: Anchor Books, 1996).
- FLOS, Jordi & Emilia GUTIÉRREZ
1995 «Caos en ecologia: alguna cosa més que un nou argot», a: Flos, Jordi (coord.), *Ordre i caos en ecologia*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, pp. 185-236.
- JUNYENT, Carme
1997 *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- MARGALEF, Ramon
1991 *Teoría de los sistemas ecológicos*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- MORIN, Edgar
1990 *Introduction à la pensée complexe*. París: ESF.
1991 *La Méthode. 4. Les idées. Leur habitat, leur vie, leurs moeurs, leur organisation*. París: Seuil.
- MÜLLHÄUSLER, Peter
1995 *Linguistic ecology. Language change and linguistic imperialism in the Pacific Region*. Londres: Routledge.
- WILSON, Edward O.
1994 *The diversity of life*. Londres: Penguin Books.
1998 *Consilience. The unity of knowledge*. Londres: Abacus.